

Jan Rutkowski:

KERESETI MOBILITÁS A KILENCVENES ÉVEK
MAGYARORSZÁGÁN
(ADATOK A MAGYAR HÁZTARTÁS PANELBŐL)

A TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok:

- fontos közpolitikai témákat tűz napirendre
- tényszerű, kiegyensúlyozott elemzéseket bocsát közre
- hidat kíván teremteni az akadémiai szféra, a döntéshozói kör, a kormányzati szektor és a versenyszféra között
- érdekes és hiánypótló szeretne lenni

A sorozat a TÁRKI kutatásaira támaszkodik, számai havi rendszerességgel jelennek meg.

A sorozatot szerkeszti: Tóth István György

A TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok az Institute für die Wissenschaften vom Menschen (IWM) SOCO program támogatásával készül, mely programot az Osztrák Szövetségi Kormány Alapja a Közép- és Kelet-Európai Együttműködésért, valamint a Ford Alapítvány finanszírozza.

TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok 15.

Budapest, 1999

ISSN 1418-0839

ISBN 963 7869 21 2

Felelős kiadó: Kolosi Tamás elnök-igazgató

Olvasószerkesztő: Nagy Ildikó

Tördelő: Pallagi Ilona

© TÁRKI, 1999

Jan Rutkowski:

KERESETI MOBILITÁS A KILENCVENES ÉVEK
MAGYARORSZÁGÁN
(ADATOK A MAGYAR HÁZTARTÁS PANELBŐL)

Budapest, 1999. szeptember

Dr. Jan Rutkowski a Világbank Emberi Erőforrások Részlege, Európai és Közép-Ázsiai Régió Osztályának munkagazdája. Fő kutatási területe az átmeneti országok munkaerőpiaci tényezői, ezen belül: a munkaerőpiac változásainak hatása a szegénységre; kereseti egyenlőtlenségek és kereseti mobilitás; illetve munkaerőpiaci intézmények és politikák. A szerző részt vett számos Albániában, Bulgáriában, Magyarországon, Macedóniában, Lengyelországban és Oroszországban folytatott világbanki projektben.

A szerző a tanulmánnyal kapcsolatos bármilyen megjegyzést, kiegészítést, kritikát szívesen fogad: Jrutkowski@worldbank.org

A tanulmány első változata az ECA Poverty 2000 projektjének háttéranyagaként szolgált. A tanulmányban szereplő nézetek szükségképpen eltérhetnek a Világbank által képviselt állásponttól.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	5
1. Adatok és fogalmak.....	6
2. A reálkeresetek növekedésének eloszlása	7
2.1. Csoportonkénti különbségek a reálkeresetek növekedésében.....	7
3. Kereseti mobilitás.....	9
3.1. A kereseti mobilitás csoportonkénti különbségei.....	13
4. Kereseti mobilitás és kereseti egyenlőtlenségek.....	15
5. Az alacsony keresetű dolgozók kereseti mobilitása.....	19
5.1. Az alacsony fizetésű állásban töltött időszak.....	19
5.2. Kilépcs az alacsony kereseti helyzetből	20
6. Összefoglalás és végkövetkeztetések	24
Bibliográfia.....	26
Függelék.....	27
Abstract	29

Bevezetés

Köztudott, hogy a kereseti egyenlőtlenségek szinte minden átmeneti gazdaságban növekedtek Kelet- és Közép-Európában. Szinte semmit sem tudunk ugyanakkor a kereseti mobilitásról és ennek a keresetek egyenlőtlenségére gyakorolt hatásáról. Növekedett-e a kereseti mobilitás a keresetek szórásának növekedésével? Könnyebb-e ma, mint az átmenet előtt feljebb jutni a kereseti létrán? Ellensúlyozza-e a kereseti mobilitás a keresetek egyenlőtlenségének növekedését? A bérből és fizetésből élők mely csoportjai képesek javítani kereseti pozíciójukon, s melyek azok, amelyeket helyzetük romlása fenyeget?

Mindeddig e kérdésekre nem kaphattunk választ, mivel a szóban forgó országokra vonatkozóan nem álltak rendelkezésre olyan longitudinális vizsgálatok, amelyek az egyéni kereseti pályákat is követnék. Magyarország kivétel e tekintetben, a Magyar Háztartás Panel Vizsgálat (MHP) ugyanis longitudinális jövedelmi adatokkal is szolgál az 1992–1997-es időszakra vonatkozóan. Ezen adatállomány alapján Galasi (1998) végzett jövedelmi mobilitáselemzést. Jelen tanulmány tehát az első kísérletnek tekinthető a kereseti mobilitás vizsgálatára vonatkozóan az átmenet időszakában. Kiinduló hipotézisünk szerint a gazdasági átmenettel járó különféle megrázkódtatások a keresetek erősebb ingadozásához vezettek, így növelték az alkalmazottak mozgását a különböző kereseti sávok között. A továbbiakban e hipotézist teszteljük, s megpróbáljuk megállapítani, a magyar példa alapján, hogy a gazdasági átmenetre jellemző kereseti mobilitás magasabb-e az érett piacgazdaságokra jellemzőnél.

Azt találtuk, hogy a gazdasági átmenet valóban növeli a kereseti mobilitást, noha bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a mobilitási ráta csökkenni kezd az átmenet előrehaladtával. A vizsgált ötéves időszak alatt a kereseti mobilitás Magyarországon ennek ellenére lényegesen magasabb volt, mint a fejlett OECD országokban. Ez igen fontos eredmény, mivel arra utal, hogy a kereseti egyenlőtlenségek növekedését részben ellensúlyozza a magasabb mobilitás. Az 1992–97 közötti ötéves időszakot vizsgálva, a kereseti egyenlőtlenségek Magyarországon sokkal alacsonyabbak, mint egy-egy évre vonatkozóan.

A kereseti mobilitás, másfelől, kétélű kard. Csökkenti az egyenlőtlenséget és esélyt ad arra, hogy az egyén feljebb jusson a fizetési létrán, ugyanakkor növeli a keresetek ingadozását és a létbizonytalanságot. Valóban, a reálbérek igen eltérő módon alakultak a munkavállalók körében 1992–1997 között. Többségük jelentős reálbércsökkenést szenvedett el, miközben egy viszonylag kisszámú réteg keresete óriási mértékben megnövekedett.

A tanulmány a következő szerkezet szerint épül fel. Az első részben bemutatjuk az adatállományt és az elemzésnél használt fogalmakat. A második részben az abszolút keresetek ingadozását vizsgáljuk meg. A harmadik fejezetben összefoglaljuk a magyarországi kereseti mobilitás különféle mutatóit, és összevetjük ezeket az érett piacgazdaságokra vonatkozó adatokkal. A negyedik részben a kereseti mobilitás kereseti egyenlőtlenségre gyakorolt hatását elemezzük. Az ötödik fejezet az alacsony keresetű dolgozók kereseti mobilitásával foglalkozik. Végül a hatodik részben összefoglaljuk következtetéseinket.

1. Adatok és fogalmak

A tanulmányban bemutatott elemzés a TÁRKI által végzett Magyar Háztartás Panel Vizsgálat adatain alapul. A hat adatfelvételi hullámból álló, 1992 és 1997 között lebonyolított Panel vizsgálat során háztartásokat és egyéneket követte nyomon. Ebben a részben csak az adatok legalapvetőbb jellemzőit mutatjuk be a mintavételt és a módszertant is beleértve részletesen tárgyalja Tóth (1995).

Keresetnek¹ a főmunkaidőben (hetente 36 vagy annál több órában) dolgozó alkalmazottak nettó havi jövedelmét tekintjük. Az adatok minden egyes év március havi keresetét jelentik. A névleges kereseteket a hivatalos fogyasztói árindex alapján számítottuk át reálbérekre.

1992-ben, amikor a vizsgálat indult, a minta 1997 teljes munkaidőben foglalkoztatott bérből vagy fizetésből élő alkalmazottat foglalt magában. A minta azonban jelentősen változott az évek során. 1992-ben és 1997-ben is 515 foglalkoztatott szerepelt a felvételben, és mindössze 351 fő állt ezek közül munkaviszonyban a vizsgálat minden egyes évében. A panel minta méretének változásait a Függelék F.1. táblázata mutatja be. A minta alacsony elemszáma lényegesen korlátozza az elemzési lehetőségeket. A kereseti mobilitás csoportonkénti különbségeit például hároméves átlagok alapján vizsgálhattuk csak meg. A minta továbbá túlságosan kicsi volt ahhoz, hogy az alacsony fizetésű dolgozók túlélési görbéjét² is elemezni tudjuk.

Kétféle súlyozást alkalmaztunk a nem véletlenszerű mintaváltozás korrigálására, illetve az adatok keresztmetszeti reprezentativitásának biztosítására. Az egyes éveket keresztmetszet alapján súlyoztuk, két különböző év adatainak összehasonlításakor pedig longitudinális súlyokat használtunk. Például longitudinális súlyokat alkalmaztunk az átmenet-mátrixok (*transition matrix*) elkészítéséhez.

A kereseti mobilitást különféle módokon lehet vizsgálni.³ A *korrelációs együttható* két kereseti év között az egyéni keresetek állandóságát méri. A korrelációs együttható lényegében a keresetek összes keresztmetszeti eltéréseit tükrözi, amely az állandó kereseti különbségekből ered.⁴ A korrelációs együtthatóval az a probléma, hogy nem nyújt információt a munkavállalók helyzetének változását illetően. Annak valószínűségét, hogy egy dolgozó kereseti helyzete adott időszakon belül megváltozik, a *jövedelmi hányadok közötti mobilitás valószínűsége* adja meg. A jövedelmi hányadok (pl. kvintilisek) közötti mozgás valószínűségéből levezetett mobilitási mutató ugyanakkor merőben relatív. Olyan országokban, ahol az egyenlőtlenség kis mértékű, a két hányad közötti lépéshez esetleg csak minimális százalékos keresetnövekedésre van szükség, míg ugyanez a lépés magasabb egyenlőtlenség esetén ennél jóval komolyabb százalékos keresetnövekedésre utal. Ha két ország kvintilisek közti

¹ A szerző a tanulmányban a kereset, bér, fizetés szavakat szinonimaként használja. (a szerk.)

² A *survival analysis* vagy *event history analysis* néven ismert módszer célja, hogy megállapítsa a vizsgált esemény bekövetkezésének kockázatát az idő függvényében (Reiczigel, 1998). (a szerk.)

³ E bekezdés az OECD (1996) elemzésére támaszkodik.

⁴ Ez tulajdonképpen csak az „állandó jövedelmi modell” egyszerű változatára igaz. A korrelációs együttható és a permanens egyenlőtlenség közti viszony az összetettebb modellek esetén ennél sokkal bonyolultabb, de a korrelációs együttható magas értékei itt is arra utalnak, hogy az egy éven belül mért egyenlőtlenség tartós lesz. (Atkinson, Bourguignon és Morrison, 1992).

mobilitásának valószínűsége egyenlő, az azt mutatja, hogy a relatív mobilitás mértéke hasonló a két országban, de a magasabb kereseti egyenlőtlenségeket mutató és szélesebb kvintilis sávokkal rendelkező ország esetén a keresetek ingadozása is jóval nagyobb. Egy másik megközelítési mód az „*egyenlő nagyságú*” kereseti sávok közötti mozgás vizsgálata, amikor a sávokat a medián bér arányában határozzák meg. Ebben az esetben a hasonló mobilitási valószínűség arra utal, hogy a két vizsgált országban az abszolút keresetek terén hasonló változások következtek be, ugyanakkor a keresetek eloszlásának relatív változásai eltérőek lehetnek.

Tanulmányunkban a kvintilisek közti mozgást használjuk a kereseti mobilitás mérésére. Ezt statisztikai megfontolások indokolják. Ha az általában használatos „egyenlő nagyságú” ötödöket használnánk, akkor az átmenet-mátrix egyes celláiba olyan kicsiny értékek kerülnének, ami kizárná azt, hogy értelmes statisztikai következtetéseket fogalmazzunk meg.

2. A reálkeresetek növekedésének eloszlása

A keresetek ingadozásának fogalmába a fizetések esetleges emelkedése éppúgy beletartozik, mint a fizetés csökkenésének esélye. Magyarországon 1992 és 1997 között jelentős mértékben ingadoztak a keresetek (1. táblázat), s e tényt a reálbérek szintén jelentős, 12,5 százalékos visszaesésének fényében kell értelmeznünk. A foglalkoztatottak túlnyomó többsége – több mint 70 százalékuk – komoly keresetcsökkenéssel nézett szembe. Az alkalmazottak 45 százalékának vásárlóereje több mint 20 százalékkal esett vissza! Ugyanakkor egy kisebb csoport esetén jelentős reálbéremelkedés következett be. A foglalkoztatottak 10 százalékának bére például több mint 20 százalékkal növekedett.

1. táblázat

A reálbérnövekedés megoszlása, 1992–1997 – A főállású havi bérből és fizetésből élők havi keresete

Keresetnövekedési skála	Dolgozók megoszlása (%)
–40% alatt	15,0
–40% és –20% között	30,8
–20% és –10% között	16,7
–10% és –5% között	9,0
–5% és 5% között	10,4
5% és 10% között	3,6
10% és 20% között	4,5
20% és 40% között	4,9
40% felett	5,1

Megjegyzés: Átlagos növekedés értéke=12,5%.

Forrás: Magyar Háztartás Panel, a Világbank munkatársainak számításai.

2.1. Csoportonkénti különbségek a reálkeresetek növekedésében

Kik a vesztesek és kik a nyertesek? Abszolút értelemben egyetlen foglalkoztatotti csoport reálbére sem növekedett, kivéve az első decilisbe tartozókat, akiknek keresete több mint 2 százalékkal nőtt (2. táblázat). Csak relatív értelemben beszélhetünk

tehát nyertesekről – azok tartoznak ide, akik relatív kereseti helyzetükön javítani tudtak.

2. táblázat
Átlagos reálbérnövekedés a különböző gazdasági-társadalmi jellemzőkkel rendelkező foglalkoztatottak csoportjaiban, 1992–1997

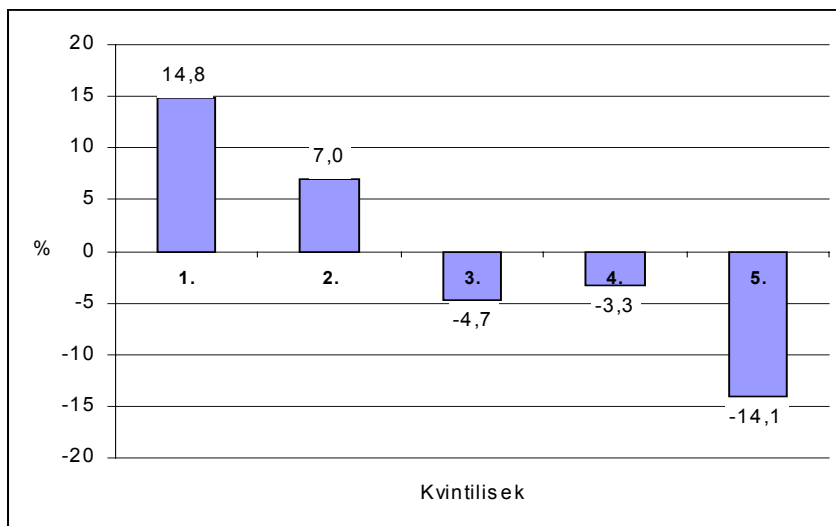
	Átlagos reálkereset növekedés
Összesen	-12,5
Neme	
Férfi	-13,7
Nő	-11,2
Életkor (1992)	
16–24	-6,9
25–34	-8,2
35–49	-15,8
50–64	-18,2
Iskolai végzettsége (1992)	
Alapfokú	-19,7
Szakmunkásképző	-10,8
Középfokú	-12,6
Felsőfokú	-6,5
Beosztás	
Fizikai	-13,3
Szellemi	-11,4
Foglalkozás (1992)	
Segédmunkás	-12,5
Szakmunkás	-13,9
Irodai dolgozó	-12,6
Vezető	-10,4
Keresetek (1992)	
1. kvintilis	2,3
2. kvintilis	-5,5
3. kvintilis	-17,2
4. kvintilis	-15,8
5. kvintilis	-26,6

Forrás: Magyar Háztartás Panel, a Világbank munkatársainak számításai.

Két társadalmi csoportot mondhatunk a legnagyobb vesztesnek, ők szenvedték el a legnagyobb jövedelemcsökkenést: az idősek és az alacsony iskolázottságú alkalmazottak. A keresetek csökkenése negatív kapcsolatban van az életkorral és az iskolai végzettséggel. Ennek megfelelően a fiatal és egyetemi végzettséggel rendelkező foglalkoztatottakat viszonylag kevésbé sújtotta a gazdasági átmenet, keresetük átlagosan 7 százalékpontnál kisebb mértékben esett vissza.

A fentiekén kívül azok az alkalmazottak tekinthetők leginkább vesztesnek, akik 1992-ben a legmagasabb fizetési kategóriába tartoztak. Viszont a legalacsonyabb keresettel rendelkezők abszolút keresete és ebből következően kereseti státusa is javult. A kereseti mobilitás e mintázata, amelyben a magas jövedelműek veszítenek és a szegények nyernek, ellensúlyozza a növekvő kereseti egyenlőtlenséget (1. ábra).

1. ábra
A reálbérek alakulása kereseti kvintilisek szerint 1992-ben – az átlagos reálbér-
változástól való eltérés

Megjegyzés: Az átlagos reálbérváltozás értéke $-12,5$ százalékpont volt.

Érdekes módon nem rajzolódik ki világos mintázat, ha foglalkozási típusok szerint vizsgáljuk a kereseti mobilitást (2. táblázat). A fizikai dolgozók vásárlóereje alig csökkent jobban, mint a szellemi dolgozóké. A menedzserek és a diplomások keresete mintegy 10 százalékkal csökkent, míg a szakképzetlen munkásoké 12 százalékkal – az ötéves periódust tekintve ez meglehetősen kis különbségnek számít. A szakképzett fizikai dolgozókat sújtotta a leginkább a gazdasági átmenet, e csoport bére 14 százalékkal esett vissza.

A bérek növekedésének eltérései nemek szerint nem jelentősek, noha a nők átlagosan javítottak valamit kereseti pozíciójukon a férfiakéhoz képest.

3. Kereseti mobilitás

A kereseti mobilitást a kereseti egyenlőtlenségek fényében kell értelmeznünk. Ha a keresetek között nem nagyok a különbségek, akkor kis keresetnövekedés is ahhoz vezethet, hogy az egyén akár több kvintilist is átlép egyszerre. Ha viszont jelentős az egyenlőtlenség, komolyabb kereseti változások sem járnak együtt a relatív kereseti helyzet megváltozásával. A kereseti mobilitást tehát csak a keresetek szórásának függvényében tudjuk értelmezni.

Magyarországon (az összes többi átmeneti gazdasághoz hasonlóan) az átmenet során jelentősen növekedtek a kereseti különbségek, jelenleg Magyarország az OECD országok rangsorának közepe-teteje körül jár. A Gini-koefficiens, egyenlőtlenségi

mutató értéke 1996-ban 34 százalék volt a bruttó, 29 százalék a nettó keresetek esetén – ez mindkét esetben 7 százalékpont feletti emelkedést jelent az 1989-es szinthez képest. (Kertesi, Köllő, 1997) A keresetek egyenlőtlensége tehát jelenleg magasabb Magyarországon, mint Németországban, és csak valamivel alacsonyabb, mint az Egyesült Királyságban. A továbbiakban elsősorban e két ország szolgál majd összehasonlítási alapként a magyar helyzet értékelésekor. Németország a viszonylag alacsony és hosszabb távon is stabil egyenlőtlenséget példázza, az Egyesült Királyság esetén viszont olyan országgal van dolgunk, ahol az elmúlt években nőtt az egyenlőtlenség, és európai viszonylatban is magasnak mondható az értéke.

A kereseti mobilitás értelmezése és értékelése nem egyértelmű dolog. A közgazdász szempontjából nézve a „mobilitás” az egyensúlyi állapot felé törekvés mechanizmusához kapcsolódik. A foglalkoztatottak számára azonban a mobilitás nem feltétlenül kívánatos, hiszen ingadozó és bizonytalan kereseti lehetőségeket von maga után. A mobilitás értékelése tulajdonképpen attól függ, milyen hely jut az egyénnek a kereseti eloszlásban. Az eloszlás alsó részén elhelyezkedők számára a mobilitás reménykeltő lehet, míg a felső részéhez tartozó alkalmazottakat elbizonytalaníthatja. A mobilitás – amint a sors is – többnyire az erőseknek kedvez és a gyengéket cserben hagyja.

1992 és 1997 között a kereseti mobilitás igen magas volt Magyarországon, jóval magasabb, mint az érett piacgazdaságokban (3. táblázat).⁵ 1992 és 1997 között a korrelációs együttható értéke 0,52 volt, ami azt jelenti, hogy Magyarországon az egy adott évben megfigyelt egyenlőtlenségnek mindössze fele bizonyul tartósnak, a másik fele ideiglenes tényezők következménye. Ezzel szemben az érett OECD gazdaságokban a korrelációs együttható 0,7 körül alakul, ami annyit jelent, hogy a keresztszeti egyenlőtlenségek mintegy kétharmada hosszú távon is fennmarad. (OECD, 1996) Ez arra utal, hogy a kereseti különbségek Magyarországon nem kövültek meg oly mértékben, mint más országokban. Más szóval – nem meglepő módon – az átmeneti gazdaságokban az ideiglenes tényezők erősebben befolyásolják a kereseteket, mint az érett piacgazdaságokban, ahol a kereseti különbségek többnyire állandósulnak.

⁵ Ez az eredmény konzisztens a Galasi (1998) által megfigyelt magas jövedelmi mobilitással.

3. táblázat
A teljes munkaidőben dolgozó bérből és fizetésből élők öt éves kereseti mobilitásának egyéb mutatói^a

	Keresetmet-szei kereseti egyenlítőn-ség, decilis arány ^c (az időszak végén)	Az öt éves időszak elején és végén kereseti összeg közötti korreláció		Kvintiliszek közti mozgás			A medián kereset százaléklékában meghatározott 5 kereseti sáv közötti mozgás ^b		
		Korrelációs együttható	Spearman-féle rang-korrelációs együttható	Ugyanabban a kvintilisben maradt	Egy kvintilist lépett előre v. hátra	Két v. több kvintilist lépett	Azonos sávban maradt	Egy sávot lépett	Két vagy több sávot lépett
Magyarország	2,94	0,519	0,675	43,1	37,3	19,6	44,7	38,5	16,9
Franciaország	3,26	0,760	0,754	56,8	32,0	11,2	60,5	31,2	8,3
Németország	2,52	0,793	0,754	53,0	35,7	11,2	55,3	37,6	7,1
Olaszország	2,64	0,785	0,725	50,6	35,3	14,1	55,6	37,6	6,9
Svédország	2,11	0,711	0,695	52,7	33,8	13,5	61,6	32,1	6,3
Egyesült Királyság	3,28	0,705	0,709	48,1	36,8	15,1	48,2	37,6	14,2
Egyesült Államok	3,66	0,680	0,674	48,8	35,5	15,7	47,8	35,0	17,3
Tökéletes mobilitás	–	0,000	0,000	20,0	32,0	48,0	–	–	–
Nincs mobilitás	–	1,000	1,000	100,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0

Forrás: Magyar Házartás Panel, a Világbank munkatársainak számításai; Employment Outlook, 1996.

Megjegyzés: –: Nincs adat

a) A vizsgált időszak Magyarország esetén 1992–1997 más országoknál 1986–1991.

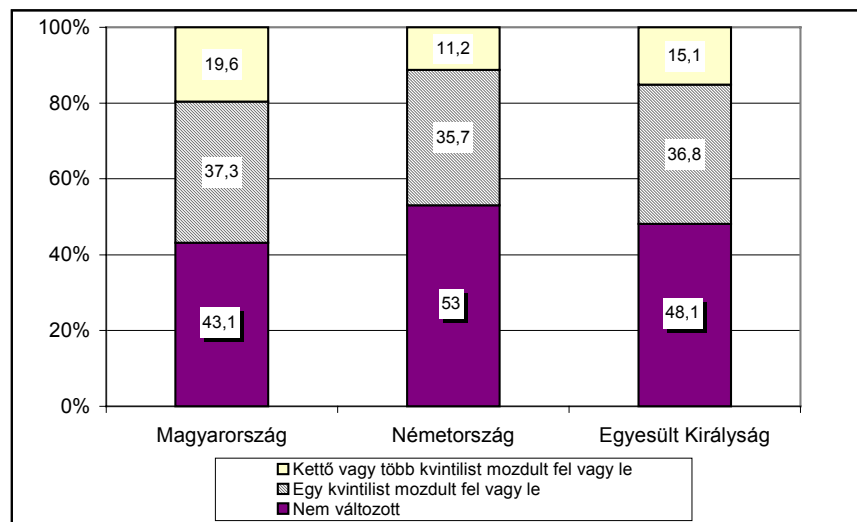
b) A mediánhoz viszonyított öt kereseti sáv a következő: 0,65 alatt; 0,65-től 0,95-ig; 0,95-től 1,25-ig; 1,25-től 1,55-ig és több mint 1,55.

c) A decilis arány a 90. és a 10. percentilishöz tartozó bér aránya.

Az átmenet-mátrix elemzése szintén azt a hipotézist támasztja alá, hogy Magyarországon a gazdasági átmenet erőteljes kereseti mobilitással járt együtt (3. táblázat). Az OECD országok közül Magyarországon volt a legalacsonyabb azon foglalkoztatottak aránya, akik öt év múltán is ugyanabba a kvintilisbe tartoztak, tehát itt a legmagasabb azok aránya, akiknek keresetében jelentős változások következtek be. Magyarországon különösen magas azoknak a dolgozóknak az aránya, akik két vagy több kvintilist léptek fel vagy le, azaz, akiknek kereseti helyzete jelentősen megváltozott. Míg Magyarországon a dolgozóknak csak 43 százaléka tartozott ugyanabba a kvintilisbe, mint öt évvel korábban, addig a legtöbb OECD országban ez az arány meghaladja az 50 százalékot. Mi több, a dolgozóknak 20 százaléka egy kvintilisével nagyobbra ugrott, míg más OECD országokban az ilyen mobilitás aránya 11–15 százalék körül van. A 2. ábra a Magyarország és a két kiválasztott OECD ország közötti mobilitási különbségeket szemlélteti.

2. ábra

Az öt éves időszakra vonatkozó kereseti mobilitás alakulása Magyarországon, Németországban és az Egyesült Királyságban

Magyarországon a kereseti mobilitás a medián arányában meghatározott kereseti sávok felől nézve is magas – ez pedig az *abszolút* keresetek erős ingadozására utal.⁶ Mivel a keresetek egyenlőtlensége Magyarországon relatíve magas, a mobilitási különbségek más OECD országokhoz képest még feltűnőbbek. Azt azonban nem könnyű megállapítani, hogy e magas mobilitás milyen szociális következményekkel jár. Egyesek számára esélyt jelent relatív és abszolút kereseti pozíciójuk javítására, mások számára viszont azt a kockázatot hordozza magában, hogy végül esetleg valamilyen kis fizetésű állásban kötnek ki. A továbbiakban közelebbről is megvizsgáljuk ezt a kérdést.

⁶ A részletes adatokat ld. a Függelék F.3. táblázatában.

3.1. A kereseti mobilitás csoportonkénti különbségei

A kereseti mobilitás mértéke jól láthatóan különbözik az alkalmazottak csoportjai szerint (4. táblázat). Érdekes módon, ellentétben a legtöbb OECD országgal Magyarországon a férfiak mobilabbak, mint a nők. Nem meglepő azonban az az eredmény, hogy a fiatalabb dolgozók (34 év alatt) sokkal mobilabbak, mint az idősebbek. A szakképzett vagy középiskolát végzett keresők esetén nagyobb a mobilitás valószínűsége, mind felfelé, mind lefelé, mint a náluk kevésbé vagy magasabban képzettek esetében. A szakmunkásképzőt végzetteknek csak 39 százaléka tartozott ugyanabba a kvintilisbe 3 év múltán, a csak általános iskolai végzettségű dolgozók 47 százalékaival, és a felsőfokú végzettségű alkalmazottak 56 százalékaival szemben. A kereseti mobilitás ilyen jellegű összefüggése az iskolai végzettséggel tipikusnak mondható minden OECD országban. Emögött az húzódik meg, hogy az alacsony iskolai végzettségűek megragadnak az alacsony fizetést kínáló munkakörökben, míg a magas végzettségűek erősen tartják magukat a legmagasabb fizetéssel járó állásokban. A két réteg között elhelyezkedők esetében sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy ilyen vagy olyan irányban elmozdulnak a kereseti eloszláson belül. Ennek megfelelően, a fizikai dolgozók esetében relatíve magasabb fizetésingadozással találkozunk, mint a szellemi dolgozók között.

4. táblázat
Hároméves kereseti mobilitás arányai a foglalkoztatottak különböző csoportjai szerint – az 1992–1995, az 1993–1996 és az 1994–1997 időszak átlaga (%)

	Azonos kvintilisben maradt	Felfelé mozdult	Lefelé mozdult
Dolgozók összesen	44,4	29,5	26,1
Nem			
Férfi	42,4	27,4	30,2
Nő	46,5	31,8	21,7
Életkor (1992)			
16–24	40,1	40,1	19,8
25–34	39,7	32,8	27,5
35–49	47,7	25,7	26,6
50 év feletti	47,2	26,4	26,4
Iskolai végzettség (1992)			
Alapfokú	47,2	23,7	29,2
Szakmunkásképző	39,1	30,3	30,6
Középfokú	41,2	36,0	22,8
Felsőfokú	55,7	23,9	20,4
Beosztás (1992)			
Fizikai	42,1	28,8	29,1
Szellemi	47,6	30,5	21,8
Tökéletes mobilitás	20,0	40,0	40,0
Nem volt mobilitás	100,0	0,0	0,0

Forrás: Magyar Háztartás Panel, a Világbank munkatársainak számítása.

A foglalkoztatottak két csoportja számára a magas mobilitás „áldás”, vagyis esély arra, hogy javítsanak kereseti pozíciójukon. Az egyik ilyen csoport a fiataloké (35 év alatt), a másik pedig a középfokú végzettségű dolgozóké. Három további alkalmazotti csoport esetén a magas mobilitás „átok”, mivel azzal a kockázattal jár, hogy

lejjebb csúsznak a kereseti létrán. Ide tartoznak a férfiak, a szakmunkások és a fizikai dolgozók (5. táblázat).

5. táblázat
Felfelé és lefelé irányuló mobilitás Magyarországon, 1992-1997

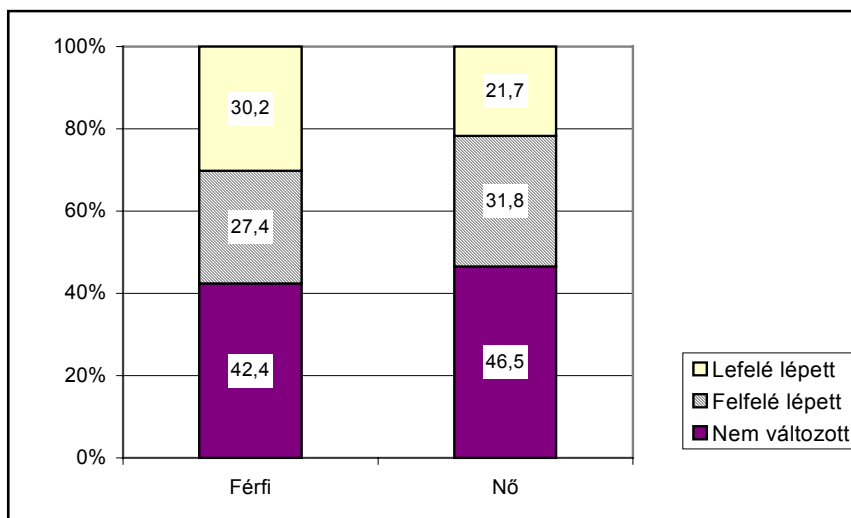
Teljes mobilitás	Felfelé		Lefelé	
	Magas	Alacsony	Magas	Alacsony
Magas	Fiatalkorú alkalmazottak, középfokú végzettségűek	Férfiak	Férfiak, szakmunkások, fizikai munkások	Fiatalkorú alkalmazottak, középfokú végzettségűek
Alacsony	Nők	Idősebb alkalmazottak, alacsony és felsőfokú végzettségűek	Alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők	Nők, felsőfokú végzettségűek, szellemi dolgozók

Forrás: 4. táblázat

Megjegyzés: Teljes mobilitás alatt a felfelé, illetve lefelé való elmozdulás arányának összegét értjük.

Egyes alkalmazotti csoportok esetén viszonylag nagy annak a valószínűsége, hogy feljebb vagy lejjebb kerülnek a kereseti hierarchiában, annak ellenére, hogy a rájuk jellemző mobilitás foka alacsony (azaz a teljes mobilitás értéke alacsony). Két csoport esetén feltűnő ez a jelenség: a nők és az alacsony iskolai végzettségűek körében. A nőknek általában kedvez a mobilitás. Igaz, a férfiaknál kevésbé mobilak, de jelentősen nagyobb az esélyük arra, hogy javítsanak relatív kereseti helyzetükön (3. ábra).

3. ábra
A hároméves kereseti mobilitás értékének alakulása nemek szerint (%)

A nőknek mintegy 32 százaléka került magasabb kereseti kvintilisbe három év elteltével, míg a férfiaknak csak 27 százaléka. Az általános (vagy annál alacsonyabb) iskolai végzettséggel rendelkező foglalkoztatottaknak általában nem kedvez a mobilitás. E csoportra alacsony mobilitás jellemző, viszont nagy a valószínűsége annak, hogy kereseti pozíciójuk romlik. Az általános iskolát végzett alkalmazottak csaknem 30 százaléka alacsonyabb kereseti kvintilisbe került három év elteltével. A felsőfokú végzettségűeknek viszont csak 20 százaléka került rosszabb pozícióba a kereseti eloszláson belül.

4. Kereseti mobilitás és kereseti egyenlőtlenségek

A kereseti egyenlőtlenség csökken, ha a kereseteket hosszabb időtartamot alapul véve átlagoljuk. Ennek megfelelően, a kereseti mobilitás csökkenti a teljes életútra jellemző kereseti egyenlőtlenségeket. A rendelkezésünkre álló adatok csak hat évet fednek le, a mobilitás kiegyenlítő hatása az életút folyamán ezért nem rajzolódhat ki. Ilyen rövid időszakon belül csak az életkorral járó kereseti különbségek viszonylag gyenge ellensúlyát képezheti. (OECD, 1997) A Shorrocks (1978) által kidolgozott elemzési technika segítségével számszerűsíteni tudjuk, milyen mértékben csökkenti hosszabb távon a kereseti mobilitás az egy adott évre vonatkozó egyenlőtlenségek mértékét.

A 6. táblázat a kereseti mobilitás kiegyenlítő hatását mutatja be a Shorrocks-féle index szerint, a különféle egyenlőtlenségi mutatók függvényében. A mobilitási index értéke 0-tól 100-ig terjedhet. A nulla érték azt jelenti, hogy a mobilitásnak semmiféle kiegyenlítő hatása sincs, mivel a több évet átfogó időszakra jellemző átlagos egyenlőtlenség mértéke nem kisebb az egy évre jellemző keresztmetszeti egyenlőtlenségnél. Ha viszont a hosszabb időszakra számolt kereseti átlag minden foglalkoztatott esetén egyenlő, akkor a mobilitás teljes mértékben ellensúlyozza az egyenlőtlenséget, az index értéke tehát 100 százalék. Meg kell jegyeznünk, hogy nem mindegy, milyen egyenlőtlenségi mutatót alkalmazunk, mivel az egyes indexek különböző implicit súlyokat használnak az elosztás különböző pontjain, a mobilitás pedig nem egyforma mértékű az egyes pontokon. A 6. táblázatban feltüntetett négy egyenlőtlenségi mutató közül az MLD-index⁷ a leginkább érzékeny az egyenlőtlenségre a kereseti eloszlás alján, a Gini-koefficiens a legérzékenyebb a középső régióban, a Theil I_2 a felső régióban, a Theil I_1 pedig az elosztás két szélén. (OECD, 1997)

⁷ Az MLD-index (mean log deviation=átlagos logaritmusos eltérés) számítási módja: $MLD = (1/n) \sum_i \ln(\mu/y_i)$, ahol n a sokaság létszáma, $i=1..n$, y_i az i -edik egyén jövedelme, és μ a jövedelmek átlaga. (Burniaux *et al.*, 1998) (a szerk.)

6. táblázat
Az egyéves kereseti egyenlőtlenségek százalékos csökkenése az ötéves kereset
átlagolása után^a

Egyenlőt- lenségi mutató	Magyar- ország ^b	Francia- ország ^d	Német- ország ^c	Olasz- ország ^c	Egyesült Királyság ^c	Egyesült Államok ^c
MLD-index	16,7	11,0	15,3	12,1	11,4	11,9
Gini	8,2	4,3	4,5	5,6	5,7	4,8
Theil I ₁	18,9	13,7	12,7	11,3	11,8	10,5
Theil I ₂	26,7	27,2	18,6	11,6	15,6	12,5

Forrás: Magyar Háztartás Panel, a Világbank munkatársainak számításai; *Employment Outlook* 1997.

Megjegyzés:

a) A táblázat feltünteti a Shorrocks-féle mobilitási indexet: $1-R$, mikor R a Shorrocks-féle arány: a „kismított” keresetek egyenlőtlensége az egyéves vizsgált időszakra átlagolt egyenlőtlenség arányában.

b) 1992–1997-es adatok.

c) 1986–1991-es adatok.

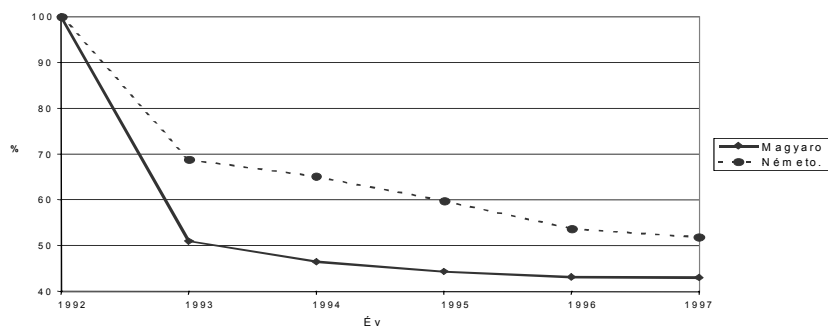
d) 1984–1989-es adatok.

A kereseti mobilitás egyenlősítő hatása jóval erősebb Magyarországon, mint bármely más OECD országban. Lényeges, hogy a Magyarországra jellemző mobilitás a kereseti eloszlás minden pontján jelentős mértékben csökkenti az egyenlőtlenséget, az eloszlás két szélét is beleértve. Ez annyit jelent, hogy a rendkívül alacsony és a rendkívül magas keresetek gyakran csak átmeneti jellegűek. A mobilitás következtében az alacsony keresetűek feljebb lépnek, a magas keresetűek viszont lefelé mozognak. A Theil I₁ (entrópia) index alapján például arra a következtetésre juthatunk, hogy Magyarországon az ötéves időszakra vonatkozó kereseti mobilitás csaknem egyötödével (19%-kal) csökkenti az egyenlőtlenséget. Vessük ezt össze a Franciaországra jellemző 14 százalékkal (amely mindjárt Magyarország után következik az országok rangsorában) vagy az Egyesült Államokra jellemző 10 százalékkal (itt a leggyengébb a mobilitás egyenlőtlenségre gyakorolt hatása).

A kereseti mobilitás erős egyenlősítő hatása azt jelenti, hogy a magas mobilitás Magyarországon bizonyos mértékben ellensúlyozni tudja az átmenettel járó megnövekedett egyenlőtlenséget. Azaz úgy tűnik, hogy az átmenet nemcsak az adott időpontra vonatkozó egyenlőtlenségek, de a kereseti mobilitás emelkedését is maga után vonta, ezért *nem* növelte olyan drámai mértékben a teljes életútra jellemző egyenlőtlenségeket. E tekintetben fontos megvizsgálnunk, hogy a mobilitás erősödése átmeneti jelenség-e, s a szerkezetváltás előrehaladtával nem csökken-e a mobilitás mértéke.

Mielőtt megpróbálunk választ adni e kérdésre, meg kell jegyeznünk, hogy a mobilitás hatása Magyarországon lényegében csak az 1992–1997 közti időszak első két évében érvényesült (4. ábra). Az ötéves átmenetre jellemző ráta elhanyagolható mértékben magasabb csak, mint az első két évre jellemző ráta. 1994-ben az alkalmazottak 47 százaléka tartozott ugyanabba a kereseti kvintilisbe, mint két évvel korábban. A következő három év során ez az arányszám csak három százalékponttal csökkent, vagyis az egyének nem sokat mozogtak a kereseti eloszlás pontjai között.

4. ábra
Azonos kvintilisben maradó dolgozók százalékos aránya
Magyarországon és Németországban (1992–1997)

Ez a lapos időprofil szembeűnően különbözik a mobilitás lényegesen meredekebb németországi profiljától, ahol minden egyes évvel emelkedett a mobilitási ráta.

A mobilitás évről-évre egyre kisebb mértékű növekedését Magyarországon éppúgy magyarázhatja az, hogy a mobilitási ráták idővel csökkennek, mint a „körbejárás”, vagyis az, hogy a dolgozók egy idő után visszatérnek abba a kvintilisbe, ahonnan egy időre kiléptek. Úgy tűnik, hogy mindkét magyarázat érvényes, és jól kiegészítik egymást. Vannak arra utaló jelek, hogy a mobilitási ráta visszaesett, a „körbejárás” pedig kifejezetten jellemző.

A 7. táblázat adataiból kiderül, hogy az évenkénti kereseti mobilitás 1992 és 1997 között csökkent Magyarországon, bár a visszaesés nem túl jelentős. A Spearman-féle rangkorrelációs együttható az 1992 és 1993 közötti 0,78-as értékről 0,85-re emelkedett az 1996-os és 1997-es keresetek esetén (ami alacsonyabb mobilitásra utal). Hasonlóképpen, 1997-ben a foglalkoztatottak nagyjából 55 százaléka tartozott ugyanabba a kereseti kvintilisben, mint egy évvel korábban, míg 1993-ban ez az arány 51 százalékot tett ki. E különbségek nem túl jelentősek, de arra látszanak utalni, hogy a gazdasági átmenet előrehaladtával a mobilitás valóban csökken. Megjegyzendő, hogy ez az eredmény konzisztens Galasi (1998) elemzésével, aki szintén csökkenő *jövedelmi* mobilitást mutatott ki Magyarországon.

7. táblázat
Egyéves időszakokra vonatkozó kereseti mobilitás, 1992–1997

Időszakok	N	Spearman-féle rangkorrelációs együttható ^a	Azonos kvintilisben maradt ^b
1992–1993	1394	0,782	51,0
1993–1994	1195	0,810	53,2
1994–1995	1132	0,801	54,9
1995–1996	933	0,844	55,6
1996–1997	663	0,846	54,3

Forrás: Magyar Háztartás Panel, a Világbank munkatársainak számítása.

Megjegyzés: a) Súlyozatlan adatok.

b) Súlyozott adatok.

A vizsgált öt éves időszakra jellemző kereseti mobilitás értéke Magyarországon azért nem jelentősen magasabb a rövid távú mobilitásénál, mert azon dolgozók jelentős része, akik egy időre átlépnek egy másik kvintilisbe, előbb vagy utóbb visszatérnek „eredeti” kvintilisükbe. Az efféle „körbejárás” arra utal, hogy a relatív kereseti helyzet változásai gyakran ideiglenesek, a kereseti különbségek tehát a rövid távú mobilitás ellenére is fennmaradnak. Példának okáért, 31 százaléka azon alkalmazottaknak, akik 1993-ban más kvintilisbe tartoztak, mint 1992-ben, 1994-ben visszatért ugyanabba a kvintilisbe, amibe eredetileg is tartozott. A 4. ábrán fentebb látható Magyarország és Németország közti különbség, tehát a magyar kereseti mobilitás múlt-köny hatásával magyarázható, ellentétben a tartósabb német tendenciával.

Összefoglalásképpen annyit mondhatunk, hogy Magyarországon a gazdasági átmenet korai fázisa magas kereseti mobilitást hozott magával, ez pedig mérsékelte az egyenlőtlenség növekedését. A rendelkezésünkre álló adatok alapján azonban arra következtethetünk, hogy e magas mobilitás némiképp visszaesett az utóbbi években. Ha e tendencia folytatódik, és a mobilitási ráta tovább csökken míg el nem éri az érett piacgazdaságokra jellemző szintet, akkor az átmenethez kapcsolódó évenkénti kereseti egyenlőtlenség növekedés hosszú távon az egyenlőtlenség állandósulásához vezethet. Ez elég valószínűnek tűnik, mivel semmi sem utal arra, hogy a magas kereseti mobilitás tendenciája megmarad. Azok az erők, amelyek a keresetingszűkös növekedéséhez vezettek (például a szaktudás különféle típusai iránti kereslet változása, a bérleti díjak változásai az iparban, az ipar strukturális átalakítása, amely keresleti sokkot produkált, s eltérően érintette az alkalmazottak különböző csoportjait) szorosan kötődtek az átmenethez, s így maguk is valószínűleg átmenetiek. Egyszerűen eltűnnek, így lesz ez a kereseti mobilitással is.

5. Az alacsony keresetű dolgozók kereseti mobilitása

Ebben a részben azt vizsgáljuk, hogyan hat a kereseti mobilitás az alacsony fizetésű állások alakulására.⁸ Közelebbről: a dolgozók mekkora hányadát fenyegeti az a veszély, hogy hosszabb időn át alulfizetett állást kell betöltenie? Afféle átmeneti állomások ezek az állások vagy csapdák, amelyek foglyul ejtik az alkalmazottat? Milyen munkaerőpiaci esélyekkel számolhatnak a rosszul fizetett dolgozók?

5.1. Az alacsony fizetésű állásban töltött időszak

Alacsony fizetésűnek azokat a dolgozókat tekintettük, akik a kereseti elosztás alsó 20 százalékába esnek. A vizsgált időszakban azon foglalkoztatottak aránya, akik hosszabb-rövidebb ideig ilyen alacsony fizetésű állásban voltak, Magyarországon 35 százalék volt, ami annyit jelent, hogy az alacsony fizetés hosszú távon sokkal gyakoribb, mint egyetlen év keresztmetszetére vonatkozóan. Az alacsony kereset veszélye viszonylag magas Magyarországon, lényegesen magasabb, mint a legtöbb OECD országban, ahol arányuk általában 25 százalék alatt marad.⁹

Ha az alacsony fizetés gyakorisága egy éven belül, illetve egy hosszabb periódus folyamán eltérő értéket mutat, az azt jelenti, hogy a folyamatosan munkában állók igen gyakran mozognak az alsó kereseti kvintilis és a többi kvintilis között, mely eredmény konzisztens az egyéni keresetek fentebb bemutatott, erős ingadozásával. Mint később látni fogjuk azonban, az alacsony keresetű alkalmazottak többsége időről időre munkanélkülivé válik,¹⁰ s valójában meglehetősen csekély az esélyük arra, hogy kikerüljenek a kisfizetésűek kategóriájából.

Az alacsony fizetésű állásban töltött évek eloszlása Magyarországon különbözik mind a kontinentális Európa szabályozott munkaerőpiacára jellemzőtől, amelyet tanulmányunkban Németország képvisel, mind a rugalmas munkaerőpiac angolszász modelljétől, amelyet az Egyesült Királyság példáz (5. ábra). Magyarországon azon alkalmazottak aránya, akik számára a kiskeresetű állás csak átmeneti állomás, alacsonyabb a Németországra jellemzőnél, viszont jelentősen magasabb az Egyesült Királyságra vonatkozó adatnál. Másfelől viszont a tartósan alacsony fizetésű állásban dolgozók aránya Magyarországon magasabb (35%), mint Németországban, de

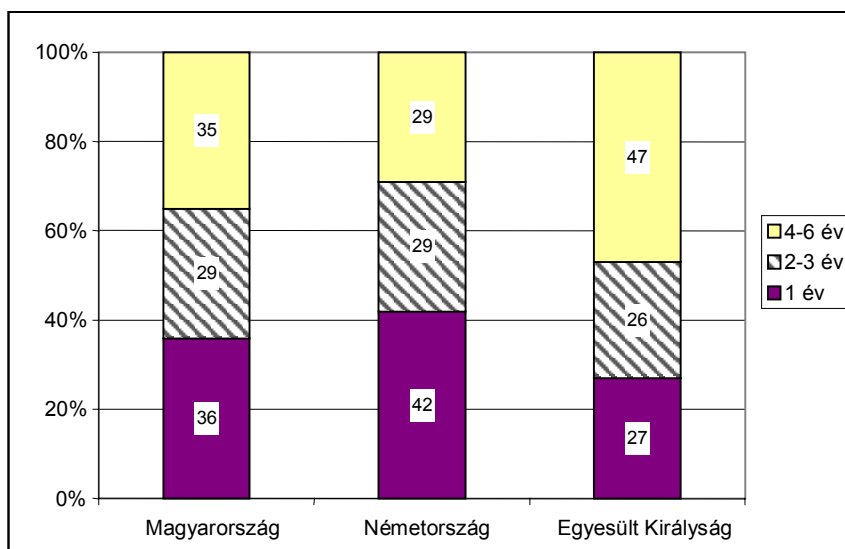
⁸ Az alacsony fizetést a teljes munkaidőben dolgozó alkalmazottak havi fizetésének alsó kvintiliseként határoztuk meg. Egy másik lehetséges definíció az alacsony fizetés küszöbértékét a medián kereset kétharmadában állapítja meg. Az utóbbi meghatározás jobb, mivel pontosabban megfelel a minimális munkahelyi sztxenderdek és a társadalmi kirekesztés fogalmának. A kvintilisen alapuló meghatározást statisztikai okokból választottuk, kiszűrve ezzel a kis mintából származó problémákat, amely a mediánon alapuló küszöb esetén fenyeget.

⁹ A Magyarországra és a többi OECD országra vonatkozó adatok nem teljesen összevethetőek, mivel a magyar adatok súlyozottak, ahol a longitudinális súlyoknak kellene korrigálniuk a minta lemorzsolódását. Az esetek többségében az OECD számítások súlyozatlan adatokon alapulnak. Ha a minta lemorzsolódása aránytalanul magas az alacsony keresetű dolgozók között, akkor a súlyozatlan adatok következtében az alacsony kereset gyakorisága kisebb lesz a valóságosnál.

¹⁰ Azon 380 dolgozónak, akik 1992-ben az alsó kereseti kvintilisbe tartoztak, csak 14 százaléka állt folyamatosan alkalmazásban az 1992 és 1997 közötti időszakban. Mivel ezen dolgozók mintája nagyon kicsi, az erre a csoportra vonatkozó eredményeket óvatosan kell kezelnünk.

sokkal alacsonyabb, mint az Egyesült Királyságban. Mindent összevetve, Magyarországon az alacsony fizetés epizódként és karrierként is gyakori. Magyarország tehát e két véglet – az alacsony fizetés átmeneti állomás (Németország) és az alacsony fizetés csapdája (Egyesült Királyság) – között helyezkedik el.

5. ábra
A kiskeresetű állásban töltött évek számának alakulása Magyarországon, Németországban és az Egyesült Királyságban

Magyarországon, mint a többi OECD országban is, a kis keresetet kínáló munkahelyeken töltött idő a dolgozók egy viszonylag kicsiny csoportja körül koncentrálódik. Az egy vagy két évet alacsony fizetésű állásban töltött alkalmazottak például a bármikor is alacsony fizetésű munkahelyen dolgozók (és folyamatosan alkalmazásban álló) 52 százalékát képviselik, noha az összes alacsony fizetésű állásban töltött évek számának mindössze 24 százaléka esik rájuk. A négy vagy annál több évig alacsony keresettel rendelkező dolgozók a kiskeresetűek 35 százalékát teszik ki, viszont az összes alacsonyan fizetett év 63 százaléka tartozik hozzájuk. Bár az alacsony fizetés a legtöbb alkalmazott esetén átmeneti jelenség, az alacsony keresettel járó munkahelyen töltött idő jelentős része azokhoz köthető, akik esetében ez permanens problémának tűnik. (OECD, 1997)

5.2. Kilépés az alacsony kereseti helyzetből

A kis keresettel járó munkák magas gyakorisága Magyarországon arra utal, hogy a dolgozóknak kicsi esélye van arra, hogy felkapaszkodjanak a fizetési létrán, s kiszabaduljanak az alacsony kereset csapdjából. A kereseti mobilitás mutatói ugyancsak megerősítik ezt a tendenciát. Magyarországon az alacsony fizetésű állás inkább csapdát, mint ugródeszkát jelent a magasabb keresetű állásokhoz (8. táblázat). A

kiskeresetűek ritkán mozdulnak el felfelé kereseti eloszlásban, többnyire megmaradnak az alacsony fizetési kategóriában, munkanélküliek lesznek, vagy kikerülnek a munkaerőpiacról.

8. táblázat

Az alacsony keresetű dolgozók öt évre vonatkozó kereseti mobilitása^a – az 1. hullám alacsony keresetű dolgozóinak helyzete a Panel 6. hullámában (%)

	Nincs már teljes munkaidős állása	Még mindig az alsó kvintilisben	A második kvintilisben	A 3–5. kvintilisben valamelyikében
Magyarország	56,4 ^b	23,4	11,9	8,3
Franciaország ^c	22,5	35,7	23,8	18,0
Németország	39,3	27,4	16,8	16,6
Olaszország	8,3	43,8	25,1	22,8
Svédország	27,6	35,5	18,4	18,4
Egyesült Királyság ^c	12,9	35,8	27,8	23,6
Egyesült Államok	41,4	30,6	16,7	11,3

Forrás: Magyar Háztartás Panel, a Világbank munkatársainak számításai; Employment Outlook, 1996.

Megjegyzés: Magyarország esetén súlyozott adatokkal számoltunk.

a) Alacsony fizetés: a főállású dolgozók havi keresetének alsó kvintilise.

b) Magyarország esetén azon dolgozók kivételével, akik 1997-ben állásban voltak, de fizetésükről nem számoltak be.

c) A bérrel vagy fizetéssel járó állással nem rendelkező dolgozók kivételével.

Különösen három sajátosságot kell itt hangsúlyoznunk. Először is, azon alkalmazottak többsége (56%-a), akik 1992-ben alacsony keresetűnek számítottak, öt év múltán már nem dolgozott teljes munkaidőben. Legtöbbjük kivonult a munkaerőpiacról (29%), sokan közülük munkanélkülivé váltak (12%).¹¹ E kép kedvezőtlenebb a többi OECD országban tapasztalható helyzetnél, ugyanis az utóbbiakban a korábban alacsony keresetű dolgozók körében sokkal alacsonyabb a munkanélküliség gyakorisága. Ezen túlmenően, a magyar adatok a magasabb keresetű dolgozók esetén is kedvezőtlen munkaerőpiaci kilátásokat sugallnak. Az alsó kvintilisbe tartozó keresők például csaknem háromszor olyan nagy valószínűséggel válnak munkanélkülivé, mint a harmadik kvintilisbe tartozó dolgozók.

Másodszor, Magyarországon viszonylag kis számú – csak minden ötödik – alacsony keresetű alkalmazott tud feljebb jutni a kereseti eloszlásban. Ezzel szemben Németországban minden harmadik, az Egyesült Királyságban pedig minden második alkalmazott magasabb fizetési kategóriába kerül öt éven belül. Ez az eredmény megerősíti korábbi következtetésünket, miszerint a magyar dolgozók között létezik egy meglehetősen nagy csoport, akiknek szinte semmi esélyük sincs arra, hogy javítsanak munkaerőpiaci helyzetükön.

Harmadszor, azon dolgozók közül, akik kikerültek alacsony kereseti helyzetükből, a legtöbben a második kvintilisbe léptek át, vagyis a „nagyléptékű” kereseti mobilitás Magyarországon meglehetősen korlátozott, sokkal ritkább, mint más OECD országban. Annak esélye, hogy egy alacsony fizetésű magyar dolgozó több mint egy kvintilist lépjen előre (8%) feleakkora, mint egy német alkalmazotté, és harmadakkora, mint egy brit alkalmazotté.

¹¹ A többiek – 16 százalék – részmunkaidős állást vállaltak, vagy nem számoltak be 1997-es keresetükről.

Érdeemes rámutatnunk a teljes kereseti mobilitás magas szintje és az alacsony fizetésűek alacsony mobilitása közti kontrasztra. A kis keresetű dolgozók kereseti pályája stabilabb és kiszámíthatóbb, e stabilitás és kiszámíthatóság azonban a kedvezőtlen munkaerőpiaci lehetőségek eredménye. Az alacsony keresetű dolgozók jelentős része beleragad hátrányos helyzetébe, és soha nem lesz esélye arra, hogy javítson kereseti pozícióján.

A kiskeresetűek kereseti mobilitása a foglalkoztatottak társadalmi-demográfiai jellemzői szerint változik (9. táblázat). A férfiaknak több esélyük van arra, hogy előre lépjenek, mint a nőknek. A fiatalabb alkalmazottak (34 éves korig) esélyei jobbak az idősebbekénél. A magasabb iskolai végzettségűek ugyancsak könnyebben kerülnek ki az alacsony kereseti státusból, mint a kevésbé iskolázottak. Az általános iskolát végzett dolgozóknak majdnem háromnegyede, például három év múltán még mindig kiskeresetű marad, míg ugyanez az arány középfokú végzettségűek esetén mindössze 30 százalék.

9. táblázat

Az alacsony keresetű dolgozók kereseti mobilitása társadalmi-demográfiai jellemzőik szerint, 1992–1997 (%)

	Az alacsony fizetésű dolgozók kereseti státusa ^a					
	Egy évvel korábban ^{b, d}			Három évvel korábban ^{c, d}		
	Még mindig az alsó kvintilisben	A 2. kvintilisben	A 3–5. kvintilisek valamelyikében	Még mindig az alsó kvintilisben	A 2. kvintilisben	A 3–5. kvintilisek valamelyikében
Teljes minta	63,9	24,2	11,9	56,7	24,2	19,1
Nem						
Férfi	57,4	27,7	14,9	47,7	28,8	23,6
Nő	66,6	22,8	10,7	60,4	22,4	17,2
Életkor						
16–24	60,8	26,1	13,1	58,7	22,3	19,0
25–34	58,8	27,3	13,8	47,4	27,2	25,4
35–49	67,7	20,7	11,6	60,7	23,0	16,3
50 év feletti	67,5	26,6	5,9	64,1	29,5	6,3
Iskolai végzettség						
Alapfokú	73,8	19,9	6,3	72,7	18,6	8,7
Szakmunkásképző	63,8	24,1	12,1	55,8	26,0	18,3
Középfokú	47,8	32,4	19,8	30,1	30,9	39,0
Felsőfokú ^e	30,1	49,6	20,3	–	–	–
Beosztás						
Fizikai	68,2	22,3	9,5	61,3	22,2	16,6
Szellemi	42,1	33,1	24,9	33,1	35,2	31,7

Forrás: Magyar Háztartás Panel, a Világbank munkatársainak számításai.

Megjegyzés: –: Nincs adat.

a) Alacsony keresetű = a legalsó kvintilisbe tartozók.

b) Az öt egyéves időszakra (1992–93, 1993–94, 1994–95, 1995–96, 1996–97) vonatkozó megfigyeléseket összegezve és átlagolva.

c) A hároméves időszakokra (1992–95, 1993–96, 1994–97) vonatkozó megfigyeléseket összegezve és átlagolva.

d) A minta csökkenés korrigálására longitudinális súlyokat használtunk.

e) 22 megfigyelt eseten alapuló számítás.

Az alacsony fizetés és az alacsony mobilitás általában együtt jár. Azon alkalmazotti csoportok, amelyekre az alacsony fizetés a jellemző, többnyire minimális esélyük van arra, hogy javítsanak helyzetükön. Más szóval, az alacsony keresetű foglalkozási pályák bizonyos dolgozói csoportok körül koncentrálnak, s ezek közül is az alacsony végzettségűek a leginkább veszélyeztetettek. A szegénység fenyegetése felől nézve ez meglehetősen kedvezőtlen jelenség, hiszen arra utal, hogy a legtöbb kis keresetű dolgozónak nem sok esélye van arra, hogy jobb állás segítségével kerüljön ki a szegénységből.

6. Összefoglalás és végkövetkeztetések

Feltevésünk az volt, hogy a gazdasági átmenet, amely mélyreható szerkezetváltással és a szakismeretek iránti kereslet átrendeződésével jár együtt, az érett piacgazdaságokban tapasztalható szint fölé emeli a kereseti mobilitást. Sejtésünket egy olyan adatállomány segítségével ellenőriztük, amely egyéneket követ nyomon az átmenet hat éve alatt Magyarországon. Az eredmények erősen alátámasztják az átmenet idején tapasztalható magas kereseti mobilitás tézisének. A magyar dolgozók közül többen hagyták el kereseti pozíciójukat, mint az érett piacgazdaságokban. A kereseti mobilitás Magyarországon magasabb a szabályozott, alacsony egyenlőtlenséggel jellemezhető német munkaerőpiacra és a rugalmas, magas egyenlőtlenségeket mutató brit munkaerőpiacra vonatkozóan is. A mobilitás magas szintje Magyarországon szorosan kötődik a keresetek erős ingadozásához: egyes alkalmazotti csoportok óriási veszteséget szenvedtek el reálkeresetükben, míg mások tekintélyes mértékben növelni tudták keresetüket. A reálkeresetek növekedésének eloszlása igen egyenlőtlen volt.

A kereseti mobilitás Magyarországon erős egyenlősítő hatással járt együtt. Az alacsony keresetű dolgozók abszolút bére emelkedett, míg a legmagasabb fizetési kategóriába tartozók bére csökkent. A mobilitás az alacsony keresetűeket fölfelé, a magas keresetűeket lefelé indította el. A hosszú távú kereseti egyenlőtlenségek csökkenése Magyarországon messze meghaladta az OECD országokra jellemző szintet. Ennek megfelelően az átmenet nyomán növekedő kereseti egyenlőtlenséget a mobilitás hatása, legalábbis részben, kiegyensúlyozta.

Egyes alkalmazotti csoportok esetében a mobilitás esélyt adott arra, hogy felfelé induljanak el a fizetési létrán, mások számára viszont lecsúszással fenyegetett. A mobilitás leginkább a fiatal dolgozóknak, a középfokú végzettségűeknek és a nőknek kedvez. Másfelől vannak csoportok, amelyek a mobilitás veszteségeinek nevezhetők: a fizikai dolgozók, akik alapfokú iskolázottságúak, és többnyire férfiak. Hangsúlyoznunk kell a mobilitás és a humán tőke közötti összefüggést: világosan kimutatható, hogy az iskolázottság hozadéka nőtt az átmenet folyamán, a magasabb iskolai végzettség magasabb keresettel jár együtt. Elemzésünk egy dinamikus dimenzióval gazdagítja a humán tőkére vonatkozó ismereteinket: a magasabban képzettek esélye arra, hogy javítsanak kereseti helyzetükön, sokkal jobb, mint az alacsonyan képzetteké, s fordítva – az alacsony iskolai végzettség azzal a veszéllyel fenyeget, hogy az egyén keresete csökkenni fog.

A kiskeresetűek mobilitása azért érdemel különös figyelmet, mivel egyfelől összefügg a munkaerőpiac rugalmasságával, másfelől pedig a szegénységgel. Az alacsony kereset viszonylag gyakori jelenség Magyarországon, a dolgozóknak körülbelül egyharmada legalább egy rövid ideig ebbe a kategóriába tartozott a vizsgált hat év folyamán. Az alacsony keresetűek közül három csoportot emeltünk ki. Az elsőbe azok tartoznak, akik esetén a rosszul fizetett állás csak átmeneti lépcsőfok a magasabb kereset felé. A második, hasonló méretű csoportot olyan dolgozók alkotják, akik tartósan az alacsony fizetési kategóriába esnek. Végül a harmadik, és legnagyobb csoport azokból áll, akik alacsony fizetésű állásukat elhagyva vagy kivonulnak a munkaerőpiacról, vagy munkanélkülivé válnak. A kiskeresetűeknek mindent összevetve csekély esélye van arra Magyarországon – jóval csekélyebb, mint más OECD országokban –, hogy kereseti helyzetükön javítsanak.

A gazdasági szerkezetátalakítás előrehaladtával a kereseti mobilitás csökkenni látszik Magyarországon. Az elmozdulás ráadásul sokszor átmenetinek bizonyul: azok közül, akik kvintilist váltanak, sokan végül visszatérnek eredeti helyükre a kereseti eloszlásban. Vannak arra utaló jelek, hogy a magas mobilitás mérséklődőben van Magyarországon. Ha valóban ez a helyzet, és a trend folytatódik, azaz a mobilitás szintje végül eléri az érett piacgazdaságokra jellemzőt, akkor Magyarországon nőni fog az „hosszútávú” kereseti egyenlőtlenség szintje, még ha az egyes évekre vonatkozó egyenlőtlenség mértéke szinten is marad. Véleményünk szerint ez a várható tendencia, hiszen a rendszer egy új egyensúly felé igyekszik, s az átmenet keltette különféle sokkok valószínűleg elsimulnak. A karrier pályák simábbak lesznek, egyes csoportoknak tehát kevésbé kell majd létbizonytalanságtól tartaniuk, más csoportok esetében azonban csökken az esélye annak, hogy feljebb kerüljenek a kereseti létrán.

Bibliográfia

- Atkinson, A.B, Bourguignon, F. and Morrison, C. (1992): *Empirical Studies of Earnings Mobility*, Harwood Academic Publishers, Chur, U.K.
- Burnieaux, J.-M.-T.-T. Dang–D. Fore–M. Förster–M. Mira d'Ercole–H. Oxley (1998), „Income Distribution and Poverty in Selected OECD Countries”, OECD/ECO Working Paper No. 189.
- Galasi, P. (1998): „Income Inequality and Mobility in Hungary, 1992–96”, *Innocenti Occasional Papers*, Economic and Social Policy Series, No. 64, UNICEF, Florence.
- Kertesi, G. és J. Köllő (1997): „Reálbérek és kereseti egyenlőtlenségek, 1986–1996”, *Közgazdasági Szemle*, 7–8.
- OECD (1996): *Employment Outlook*, Paris.
- OECD (1997): *Employment Outlook*, Paris.
- Reiczigel Jenő: Fejezetek a biostatisztikából. Jegyzet. ELTE, Budapest, 1998.
- Shorrocks, A.F. (1978): „Income Inequality and Income Mobility”, *Journal of Economic Theory*, 2, 376–393.
- Tóth, I.Gy. (1995): „The Hungarian Household Panel: Aims and Methods”, *Innovation*, 8(1), 106–122.

Függelék

F.1. táblázat

A Panel mérete (teljes munkaidőben dolgozó bérből vagy keresetből élők száma)

Időszak	Foglalkoztatottak száma az időszak kezdetén és végén	Folyamatosan munkában állók
1992	1997	1997
1992–1993	1394	1394
1992–1994	1163	1017
1992–1995	946	752
1992–1996	739	539
1992–1997	515	351

Forrás: Magyar Háztartáspanel, a Világbank munkatársainak számításai.

F.2. táblázat

Az ötéves periódusra vonatkozó mobilitási valószínűségek a kereseti kvintilisek szerint, 1992–1997 (%)

Kvintilis 1992-ben	Kereseti kvintilis 1997-ben					Összesen
	1.	2.	3.	4.	5.	
1	10,4	5,3	1,9	1,1	0,7	19,3
2	4,3	7,7	4,2	2,0	0,5	18,7
3	3,8	4,9	6,6	6,4	2,0	23,7
4	1,2	2,5	4,2	8,6	5,3	21,8
5	0,6	1,0	2,6	2,7	9,7	16,5
Összesen	20,2	21,4	19,5	20,8	18,1	100,0

Forrás: Magyar Háztartás Panel, a Világbank munkatársainak számításai.

F.3. táblázat

A medián jövedelem százalékában meghatározott 5 kereseti sáv közötti mozgás az ötéves periódusban, 1992–1997 (%)

1992-es sávok	Kereseti sávok 1997-ben					Összesen
	Alacsony	Alsó-közép	Közép	Felső-közép	Magas	
Alacsony	1,7	2,2	0,5	0,2	0,3	5,0
Alsó-közép	5,3	19,1	7,0	1,4	0,8	33,7
Közép	1,6	8,9	12,6	5,7	3,2	32,0
Felső-közép	0,5	1,1	3,1	4,6	3,7	13,0
Magas	0,5	1,0	2,6	2,7	9,6	16,4
Összesen	9,6	32,5	25,9	14,5	17,6	100,0

Forrás: Magyar Háztartás Panel, a Világbank munkatársainak számításai.

Megjegyzés: A kereseti sávok meghatározása: alacsony kereset=a medián kereset 0,65-szorosa alatt; alsó-közép=a medián kereset 0,65-szöröse és 0,95-szöröse között; közepes kereset = a medián kereset 0,95-szöröse és 1,25-szöröse között; felső-közép kereset=a medián kereset 1,25-szöröse és 1,55-szöröse között; magas kereset = a medián kereset 1,55-szöröse felett.

Abstract

This paper tests the hypothesis that the economic transition is associated with earnings mobility that is higher than in mature market economies, and which offsets the increase in earnings inequality. It uses the Hungarian Household Panel Survey for the period 1992–1997. The paper finds that indeed five-year earnings mobility in Hungary in the early years of the transition was significantly higher than in the OECD countries. However, there are signs that the mobility rate has begun to decline. The pattern of earnings mobility had a significant equalizing effect: low earners were raised up while high earners were leveled down. However, mobility was taking place against a backdrop of the fall in real wages and therefore in most cases it implied the worsening of the absolute earnings status. Unfortunately, mobility does not help much low-paid workers. In contrast to most OECD countries, in Hungary low-paid workers have little chances to move up the earnings ladder. Low-paid jobs tend to be a permanent trap rather than a stepping stone to better paid employment.

A TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok eddig megjelent számai

1. Michael F. Förster–Tóth István György: Szegénység és egyenlőtlenségek Magyarországon és a többi visegrádi országban (1997. november)
2. Tóth István János: Az adófizetők jövedelemszerkezete és adótehermegoszlása 1996-ban (1997. december)
3. Gál Róbert Iván: Az önkéntes nyugdíjpénztárak piaca (1998. január)
4. Medgyesi Márton–Róbert Péter: A munka-attitűdök időbeli változása 1989-1997 között (1998. február)
5. Szivós Péter–Tóth István György: A jóléti támogatások és a szegénység Magyarországon, 1992-1997 (1998. március)
6. Mészáros József–Szakadát István: Parlamenti képviselői helyek megoszlásának becslése közvéleménykutatási adatok alapján (1998. április)
7. Sik Endre–Tóth István János: A rejtett gazdaság néhány eleme a mai Magyarországon (1998. május)
8. Róbert Péter–Nagy Ildikó: Újraelosztó állam vagy öngondoskodó polgár? (1998. június)
9. Lehmann Hedvig–Polonyi Gábor: Kórkörkép: látens és diagnosztizált betegségek (1998. július)
10. Szivós Péter–Rudas Tamás–Tóth István György: TÁRSZIM97 mikro-szimulációs modell az adók és támogatások hatásvizsgálatára (1998. augusztus)
11. Sik Endre: Külföldiek Magyarországon és a velük kapcsolatos nézetek a helyi önkormányzatokban (1999. május)
12. Tóth Olga: Erőszak a családban (1999. június)
13. Medgyesi Márton–Sági Matild–Szivós Péter: A harmadik kor: az idősek jövedelmi helyzete és lakáskörülményei (1999. július)
14. Nagy Ildikó: Családok pénzkezelési szokásai a kilencvenes években (1999. augusztus)